

Степан Смаль-Стоцький

Немолів*)

(Спомини з дитячих літ на вічну пам'ять мому батькові)

Нарешті прийшов той всіми очікуваний великдень. Всі позривалися дуже раненько, повбиралися як найкраще, звичайно в щось зовсім нове, та чим боржій на цвинтар, щоб не спізнитися на воскресну утрєню. Приїхав священик, виходить процесія. Не дзвонять, а хлопці клепають що сили в тараккалки. Стали перед входом, двері до церкви зачинені. Що то буде? Почали правити, аж ось всі заспівали Христос воскрес і дзвони задзвонили. Священик підняв хрест вгору, доторкнувся дверий, двері відчинилися, а в церкві всі свічки палають, якась радість носить над людьми, всі раді, що діждали великого свята. Приступають одно за другим до мировання і чути все тільки Христос воскрес — Воїстину воскрес!

І знов процесія виходить, а на цвинтарі довкола церкви поприміщувалися жінки, кожна з своєю паскою то в менших то в більших нецьках. Люди співають, дзвони дзвонять-дзвонять, а священик кропить свяченою водою. Обійшли всю церкву, все посвятили і ще раз перед входом став священик та аж три рази каже Христос воскрес, на що всі люди за кожним разом відказували Воїстину воскрес. І знов дзвони дзвонять та дзвонять, не перестають. І так цілий день. Це великдень, гадаю. Нехай но, мушу і я полізти на дзвіницю, що її дідунь поставили, попробую і я дзвонити, коли всі дзвонять, подивлюся і я кризь голосники.. Але тато кажуть іти до дому.

Увійшли ми в хату, дідунь кажуть Христос воскрес, ми всі відказуємо Воїстину воскрес. На столі застелєним біленьким настільником лежало вже свячене. Дідунь взяли паску, зробили ножем хрест і вкраявши навхрест чотири маленькі цілушечки, почали краяти та роздавати кожному по кавалковій паски. На деревлянім кружку лежали яйця покраяні на куски та всяке м'ясиво. Всі досягали, всім смакувало, а бабуня на кінці дала ще кожному й кусок баби покоштувати. Попоївши доволі, згадавши не одно, як то було на великдень торік або й ще давніше, а як то сьогодні, посидівши трохи при такій розмові, повставали зза стола. Я взяв кілька яєць та крашанок за пазуху, а мама кілька писанок, щоб декому дарувати, та знов на цвинтар, бо великдень святкують усі люди разом на цвинтарі, там старе і молоде шукає розваги, забави. Посходилося ціле село, дзвони переходять з одних рук до других і дзвонять-дзвонять. Старі посідали, де було місце, під церквою, дзвіницею або попід парканом, розмовляють. Жінки знов собі окремо найшли місце. Дівчата, почіплявшися за руки,

*) Див. „Вістник“, кн. II.

виводять кривий танець, співаючи до того пісні. Ще й нині пам'ятаю: „Чом ти, Галю, не танцюєш?“ — „Іде, їде Зельман“, а з одної пісні вже тільки слова: „Та вода по каменю, та вода по білому зтиха йде, зтиха йде“. Чудові пісні здоровими, дзвінкими голосами. При тім заваби. Дівчата вються гнучко на всі боки, коси вбрані різними биндами мають. А все те таке природне, граціозне, невимушене, веселе, розкішне. Ні! Вони не танцюють, не бавляться, а неначе якусь богослужбу відправляють. Постояли парубки та й ми хлопці коло дівчат, надивилися, налюбувалися гарним образом, тай декого з старших скортіло потішити ним свої очі, а далі парубки загадали й собі чимось показатися перед людьми. Ось вже їх стало багато в ряд, зчепилися кріпко руками в одну лаву, а перед лавою стоїть один та розгадує, де, розбігнися, всею силою вдарити, щоб ланцуг перервати. Розігнався та перед самою лавою спинився, він тільки здурити хтів. Розігнався ще раз, скрутив та на іншій місці вдарив. Розірвав. Тепер на його місці йде другий. Або зчепилися руками за стан один за другим. На переді проводир. Ось вже біжуть. Проводир нараз закрутив, а той в хвості вже перевернувся, за ним і другі. Ретіт. Або ось кількох ставлять дзвіницю. На землі стоять три парубки, верх них вихопилося два і стали їм на плечах, а тут ще одного підсаджують щоб він тим двом поставився на плечі. Стоять. От вже помаленьки йдуть, доки той наверху не втратить рівноваги або на знак не зіскочить, а за ним другі. А ми хлопці і собі то яйцями цокаємося то крашавками міняємося або в панаса граємося. Або сів один на найнижчій щаблі драбини, що спинається на церкву, руками заплющив добре другому очі, той наставив долоню, хтось рукою його по долоні вдарив, а він мав відгадати, хто вдарив. Не відгадав, мусів ще раз доти наставляти долоню, аж відгадає. Тоді той йшов на його місце. Все тут виходило на меткість, звинність, зручність, хитрість, жвавість, спритність.

Та хтось прибіг до тата і каже, що наша „красуля“ „на болоті“ загрузла. Побігло нас кількоро з татом „на болото“. За криницею „на болото“ зганяли з цілого села худобу і коні власне на весні пастися. Як весна була мокра, то часто траплялося таке, що якась корова заблукалася аж так далеко, що загрузла по саме черево і ніяк не могла сама з болота добутися. Треба було її „тягнути“. Так красуля попсувала нам великдень, але все скінчилося гарзд.

На другий день свят так само, тільки що у нас була ще і служба Божа. І в церкві якось веселіше. Священик у світлих ризах, кадило вється пасмами вгору, крізь вікно проміння сонця грається тими пасмами, на хорах і в церкві жваво співають, дяки зтягнули „херувика“ на нуту пісні „Іерусалиме світел над звізди“ та виспівують і саму пісню замість причасника. виспівують „всякеє древо цвіти пускає, земля траву прозябає“, аж серце скаче. От вже і „Ангел вопіюще благодат-

ній, чистая Діво, радуйся, і паки реку, радуйся... Світіся, світіся, новий Єрусалиме..." і всі переймаються тою радістю, тим світлом, що палає з свічок, що сиплеться ще й крізь вікна, і гремить із уст усіх могутнє Христос воскрес. Щира, вдячна молитва нсється з серця кожного, що дав Бог діждати великого свята, велика яєність просвітляє душу, велика полєкша розмістилася в серці.

На третій день свят або на провідну неділю йшли процесією на цвинцар за село, щоб там на гробах помянути покійників, відправити парастас або хоч панахиду, або хоч відмовити оченаш за їх душу. Тут усі покоління, живі і мертві, раз в рік, в свято воскресення найшлися прикулі як одна громада, як одна родина, що хоч безперестанно обновляється, одні сходять в землю, другі родяться і виростають, на віки вічні тісно до купи належить. На селі люди так тісно звязані з природою, що і смерть уважають тільки природним актом, який не перериває звязку. Це тільки перехід в инший світ, як от вивандрування до Америки. Покійніні зявляються людям часто в сні, ведуть з ними розмову, дають їм пораду, і люди вірять, що покійніні справді їх відвідують, вони покійним на різдво лишають навіть кутю і иншу страву на столі або на вікні. Смерти звичайно ніхто не лякається. Люди вірять „в жизнь безконечную“.

По святах знов робота. В городі копають грядки, садять всяку ярину. З росадника, що перед вікнами великої хати, вибрали росаду, повезли на Мякшин, щоб там посадити капусту. Потім намість росади в цім городчику посадили різні квітки. В полі орють, сіють, скородять, садять картоплі. За роботою і не зчуються, що ось вже зелені святки. Перед образами понавішували на нитках цілі шкаралупи з писанок та голубів з воску пір'ячком прикрашених, замаїли подвіря і всю хату лепехом і шуваром, а также зеленими гілячками ворота і стріху. Веселі, розкішні святки в буйнім розгарі весни. Звичайно йшла процесія в поле святити поля.

Прийшли знов будні, знов робота. Моя не така велика, всеж таки робота. Косити я ще не косив, хіба на гумні, як ніхто не бачив, взяв косу, що висіла на клинку під стріхою, тай давай косити бабку, що нею поросла земля на гумні. Коли ж бо руки були ще за короткі, кіся за довге, а ручку тяжко було добре досягнути. Замахнувся тай заїхав кінцем коси в землю. Злякався. Але якось щасливо витягнув косу з землі і вже повісив знов на клинку. І з серпом я ще не вмів обходитися, хіба що приглядався, як дідунь назублювали серпи перед жнивнами залізним долітцем на бабці, на якій і коси клепали. А як дідунь хотіли щось нагострити, чи сокиру, чи різак, чи долото, чи струг, чи вісняк, тоді я обертав точило. Деколи заставили мене бабуня просо або ячмінь товкти на пшоно та пендак. Ступа стояла у нас в приборі, там также і жорна були, що на них робили гречані крупи і конопляне

сімя лушили. Тоді жорна вносили до малої хати і тут і для мене найшли роботу. То знов казали бабуня колотити масло в масничці, позливавши до неї всю сметану, яку мали. Колочу колотушкою та думаю собі, як то дивно: Отут доїли корови. Вже повний скопець. На лаві стояли готові чисті гладушки. До них цідили молоко крізь цідилок з чистого полотна. Трохи того молока зварили мені бабуня, я пив і було смачне. Гладушки заносили до комори, а на другий день збирали з них сметану; бабуня давали мені і сметани покушати, помастивши пиріжки — вже инший смак, але добрий. Тепер всю сметану, яку напрутали, зсипали до маснички і ось я її досить довго колочу і вже збілося з неї масло. Дають напитися маслянки. Добра. Масло перемивають в чистій воді, виминаючи його добре ложкою. Помастили мені маслом хліба. Дуже добре. Масло прячуть в ящику, чистій деревляній посудині з щільною накривкою. І того, що в гладушках лишилося під сметаною, давали мені напитися. Кисле молоко — добре. Гладушки з тим кислим молоком вставляли в теплу піч, щоб там якийсь час постояли. Потім виймали, виливали в чистий полотняний ворочок так, щоб з нього сироватка зтекла, та ще поклали той ворочок між дві чисті деревляні дощечки, придавиди його зверху чимось тяжким, щоб сироватка таки дочиста сплила в підставлений гладущик, бо і сироватка не сміє змарнуватися, і з неї ще є всякий ужиток в господарстві. За якийсь час з ворочка виймають сир. Дають мені їсти, посоливши трохи. Добре. Але бабуня намішають бувало трохи того сира з сметаною, а це вже було дуже добре. І все те з того молока, що його видоїли з коровячого вимя. Дивно. Чудно. І я у бабуні про все допитувався, чому а як, а нащо.

Але прийшов час сіно громадити. Тоді вже і мені годі було коло хати вертатися, бо і мене брали тато з собою. І громадили покоси до валу, вали зсували граблями до купи, щоб з того класти копиці. „За багном“ треба було ношами сіно зносити туди, де клали стіжок, або до оборога, бо вивезти з тої мокрої сіножати сіно можна було аж в зимі саньми.

А на полі зносив я снопи туди, де тато клали полукіпки. Колиж сіно в копицях та снопи в полукіпках вистоялися, тоді ми з татом звозили все до дому. Починалось від воза. Скинули кіш, звичайні драбини, ручиді та люшні, розпустили розвору, переставляючи сворень на останню дірку, дали високі ручиді і люшні, поклали великі драбини, зпереду і ззаду примочували до драбин мотузи на рубель, поклали ще рубель, граблі та вила на віз і драбинястий віз готовий. Запрягаєм, їдем. Сіножати були у нас „за багном“, „за Крусем“, „за піском“, „за млином“ або на Мякшині, а поля лежали в трьох „руках“ — „за гумном“, „під бором“, „за церквою“, а крім того „під округами“, „за округами“, „за

хвостом". В одній „руці“ сіяли всі озимину, в другій ярину, третя лежала облогом парениною. Тут паслася за той час череда. Приїхали на сіножать. Підїхали під одну копицю, скинули рубель, граблі, вила, розмотали мотуз з драбини, зашморгнули на нїм рубля, щоб як рушити возом до другої копиці, він сам тягнувся за возом. І вже тато накладають вилами сіно, а я на возі розмішую його та притоптук. Великої штуки мусів я доказати, коли тато почали накладати сіно поверх драбин. Наставили дишель просто розвори і поглядай, кажуть, все на конець дишла та накладай так, щоб від середини було на оба боки однаково, бо инакше фіра вийде на бакир і дуже легко може на дорозі вивернутися. Річ ясна, що тато самі добре уважали, щоб фіра мала рівновагу. Наклали яких три або й більше копиць, позагромаджували чистенько, вкинули ще решту сіна на віз, притягнули цупко рублем по самій середині, встромили ззаду в сіно граблі та вила і вже їдемо, а я лежу собі коло рубля вдоволений, що тато не то що не мали защо мене сварити, але ще й похваляли.

Інша річ з снопами. Їх треба класти уважно верствами гузирями до надвору, колосками до середини, колоски кожної верстви прикласти снопами здовж воза під рубель і на те, щоб снопи не розлізалися на боки. Це вимагало великої зручності. І в stodолі в засіках складав я снопи на такий лад.

В усім мусів бути порядок, на це дідунь і тато дуже уважали. Усього мене вчили: і чому граблі не можна лишати на землі зубцями до гори, і чому віз треба помастити, і чому все треба на своє місце покласти чи мазницю, чи вила, чи граблі, чи сокиру, чи що, і як по стерні ходити, щоб в ноги не колола, все, все. Ти в мене вже господар, казали тато, уважай, щоб всюди був лад. Такими словами татовими підбивалася моя статечність, хоч я і без того на свій вік споважнів та вже й забув, як гарцював бувало на патику як на коні по подвірю або з скалок робив цямриня або збивав на вулиці кураву. Я вже татів господар!

Почавши від весни все нові вражіння западали глибоко в мою душу, будили в ній думку. Чи в садку, де голі гилячки покривалися листячком, розцвітали ріжним цвітом, що опадав, а намість нього показувалися завязки, з яких виростали і дозрівали черешні, вишні, яблука, грушки, сливки; чи на городі, де із скопаної і на грядках гарненько приправленої землі із маленького як макове зерно сім'ячка, увіткнутого в ямку зроблену пальцем або посіяного рукою за короткий час посходила і виростала всяка городнина: бураки, морква, цибуля, часник, фасоля тична і лежуха, петрушка, кріпець, огірки, гарбузи, мак, капустана росада, кукурудза; чи в полі, де з посіяного на зораній і заскородженій рілі зерна жита чи пшениці, ячменю чи вівса, проса, гречки, гороху чи сочевиді, чи конопель, чи з посаджених картопель сходило, виростало.

живило, колосилося, дозрівало і збиралося всяке збіжжя; чи в лісі, де все в весною від великого дерева до найменшого зіллячка, найменшої комашки оживало, росло, розвивалося, де соловії лящали і інші пташки своїм щebetом перекликалися, — геть скрізь і всюди ця безперестанна жива зміна в природі і всі її явища кидалися в очі, силували всі змисли до спостереження, так що і в голові дитини серед того безперестанного руху в природі виринали всякі спостереження, питання, всякі чудеса, які вона рада була розуміти.

Або та таємнича синява неба. Часто лежачи на взнак сам один під копицею, довго-довго вдивлявся я в неї. Коні спутані пасуться, головою та хвостами обганяють мухи і овади. Промовляю до гнідої чи до дереша або лисого яке слово, подивляться на мене неначе допитуючись, що саме я їм кажу, махнуть головою та знов гризуть траву. Побіжу докучливі овади з них позганяти та, коли впалися до крові, позгортати. І знов ляжу, вліплю очі в синяву, що мигтить над мною, то ніби прояснюється, то знов більше посинішає. Сонце вогнем палає, припікає, жмурить мої очі. І все те тільки мріє, неначе мені сниться. І синява немов розпливається, все вище піднімається, зникає, мій зір в ній топиться. Що воно там є так високо-високо? Чому я деколи там бачу хмарки як рідесенькі розтягнені жмути біленької всни або клочча, що посуваються помаленьки в якийсь бік, ще більше розтягаються то знов клочаться? Чия рука це робить? Відки там береться така велика аж чорна хмара, що з неї ллється дощ як з коновки? Як там аж тільки води взялося? В моїй голові виринають і снуються спостереження, вражіння з минулих днів, але вона ще не в силі їх з собою пов'язати, упорядкувати. Згадалося, як одного разу страшні чорні хмари з великим шумом звіялися над селом. Загуділо, загреміло страшно, блискавиці як ножем перерізували чорне небо, лонув дощ як з лотоків, а потім величезний град. Постуденіло. Всі були в хаті. Бо як побачили, що над селом за білого дня темно ставало, чим боржій звідусіль поспішали до дому. Дідунь вже зрана таке ворожили, бо безрога десь найшла віхоть соломи і несла його до свининця тай домашня птаха була якась неспокійна. Позачиняли вікна, двері. Знов страшно загреміло, десь вдарив грім. Всі хрестяться, б'ються в груди: „Боже милостивий будь мені грішному“, говорять оченаш Бабуня виняли з скрині свяченого зілля, що його сьятили в церкві на Спаса, дали в черепок з вугликами, підпалили, щоб курилося, обкурюють хату перед образами і скрізь, відганяють „нечистого“, бо то в нього, кажуть, блискавиці та громи б'ють, і де його найдуть, там і хату підпалять, що згорить до тла. Всі понурили голови, журяться, якої то шкоди така туча наробить. На другий день рано вийшли тато з хати: та то страшний суд, кажуть. Люди повиходили на вулицю, розказують, що там коноплі з мочула вода геть забрала, а там

буря зірвала дах з хати... Все, кажуть, за гріхи людські так Бог нас покарав. То гнів Божий на нас грішних. Без ласки Божої вся людська праця до нічого...

І у мене, що бачив все, що діялось, бачив шкоду в полі і на сіножатях, прислухувався до таких розмов, усі ті вражіння вриваються глибоко в душу, стають зародком формування в душі розуміння і синяви неба і бурі-тучі і невидимої сили Бога, нечистого духа, гніву і ласки Божої, гріха. Чоловік на селі зростається зовсім з природою, всюди в природі бачить очима ту невидиму силу, чує її грімкий голос, всім його зміслом вона обявляється. Вона дає йому втіху, розкіш, удержує в страху. Сила небесна. Господь Бог...

Літня пора була взагалі повна пізнання природи, повна вражінь та спостережень, повна розкоші для нас дітей. Але ще й під осінь було весело, цікаво. Товар гонили ми на стерню пасти. Стерня в ноги колола. Ранки були холодніші, чимраз більше було зимно в ноги, ми частіше розкладали вогонь, грілися. В день тато орали, ралили, скородили, сіяли озимину, громадили та звозили отаву. Як я був вже трохи більший, то я також за ралом ходив, при скородженні помагав і отаву громадив. До всякої роботи, яку я міг виконати, тато мене заставляли.

Аж ось бачу, з комори викотили бочки на огірки чи на капусту, поставили їх в ряд коло колодязя під кленом, поналивали в них повно води, щоб добре вимокли, потім за кілька днів ще їх вимили, кипятком випарили, а дідунь оглянувши добре обручі, де треба було, набили або вставили свіжі клепки, переконалися, чи де не течуть, а як все було в порядку, тоді мама виносила вибрані здорові огірки, полокали їх в кількох водах в нецьках і одного за другим, проколовши ножом, укладали гарненько верстами до бочки, насолюючи верстви, кілько треба, і перекладаючи кріпцем, дубовим листям тощо. Бочки занесли знов до комори і пильнували, щоб їх все удержувати в чистоті, доки огірки зовсім не вкисли так, що треба було їх заднити. Лишали тільки ту бочку незаднену, що з неї брали огірки до ужитку. І сирі огірки мені дуже смакували, а які то добрі вони були, як вкисли..

З квашенням капусти було ще більше роботи. Привозили з Мякшина повний віз зрізаних головок. І кілька разів завертали. Квашена капуста, чи сира, чи варена, це важна страва в господарській хаті. Треба її мати подостатком. Як головки трохи вляжася, а був гарний день, на подвіря виносили столи, стільці, на них примістили шатківницю, тут була вже і натерта на тертці сіль, і нуж очищені з верхнього листа головки шаткувати, сіллю, кілько треба насолювати, перемішувати і до бочки зсипати та трохи втовкати, аж доки бочка не стала повна. Поміж шатковану капусту вкладали і кілька вибраних цілих головок, щоб мати квашене капустиане листя на голубці. Зверху придавлювали капусту чистим денцем а

верх того камінням та добре доглядали, як капуста в бочках вже в коморі почала киснути. Тоді треба було ропу і шумовиння часто зчерпувати і дуже чистенько коло того ходити, бо інакше капуста могла зіпсуватися. Я за бабунею бігав завжди до комори, як ішли туди капусту чистити, та всьому приглядався. А було у нас кілька бочок наквашеної капусти, то було коло чого ходити.

І картоплі треба було вибирати: одні, щоб перезимували, на городі в копець закопати, соломною вкрити, а зверху ще й землею присипати; інші для худоби десь в прибоці спрятати, а знов інші, вибрані, для хатнього ужитку в коморі до льоху засипати.

І на городі треба було все, що там було, викопати, зібрати, на своє місце дати.

Все була якась робота, як не це, то те. А як на своїм господарстві з усім упоралися, то тато йшли на панське чи орати, чи „стоси“ возити, чи що, щоб трохи готового греша роздобути.

Деколи треба було поїхати на ярмарок, звичайно до Радехова, де ярмарки відбувалися що четверга, але і до Лопатина їздили, щоб дещо збіжжа або годовану безрогу чи конину продати та дещо для хати купити. Бо до села рідко коли заходили згінники купувати безроги, або приїжджали жиди з ріжним дрібним крамом для жіноцтва та вимінювали це за „покладки“ тощо. Як же поїхали на ярмарок, тоді вже і нам дітям привозили якогось гостинця, чи булочку, чи колачики, чи черепляного свистуна, чи яку иншу забавку. А було й таке, що й мене брали з собою, щоби було кому воза пильнувати, як тато та мама пішли кудись між люди. Отоді було на що надивитися. Читаючи пізніше Квітчин Салдзцький партрет, я завжди дуже живо пригадував собі свої перші вражіння з ярмарку в Радехові. Аж ось вернулись тато ще з кимсь до воза та кажуть, показуючи на мене: то мій Степан. А мені приказують: Степане, то дядько Демко або тітка Євка з Середполець. Ті погладили мене по голові, сказали „рости великий“, поговорили з татом дещо та знов пішли у ярмарок. А я далі розглядався, яке те все дивне було. Мав я що потім дідуневі та бабуні розказувати.

Нарешті всі роботи в полі, на городі і на дворі скінчилися, постуденіло, небо захмарилося, частіше перепадав дощ, треба було більше держатися хати та гумна. Настала на дворі погана погода. У нас тоді в селі велике болото. Хто немусить, не виходить з хати, з подвіря, гумна. Сірі хмари сунуть по небі, одна другу здоганяє, сонце закривають. День повурій, холодна мокрота прошибає тіло. Люди невеселі, бо все те немов давить душу. Дідунь лежать або сидять на ліжку, не можуть найти собі місця, бо гостець їх дуже мучить, в колінах такий біль, як би хто розжареним сверликом там вертів. Бабуня зажурені, самі не знають, як би помогти. Кого

не питали, що вже не робили, нічого не помагає. Тато були аж в Муканях, бо казали люди, що баба Параска, що на краю села, щось до того знає. Привезли якусь масть, мастили, даремно. Орендар Абрумко і його жінка Гинда раїли ще натерти хрену на тертці, розгорнути на шматині і обв'язати нею коліно. Робили й таке, бо що чоловік не пробувати-ме, як болить. Бабуня також нездорові були, щось в середині їх пекло. До болів люди на селі привикли, зносять їх терпеливо і як їм хоч трохи полегчає, то вже раді. Хоч нездужають, то працюють, бо так треба. Хіба що вже хтось так нездужає, що підвестися не в силі. Тоді лежить, тоді кличуть священика, щоб сповідав, маслосвятіє робив, і хорий спокійно здається на волю Богу, терпить, доки не подужає або не вмере. Все Божа воля і її приймають усі без ропоту.

Зволі Божої прийшли приморозки, земля замерзає, кожний був рад, що минулася слотиста осінь. Падає сніг, настає зима. Що воно таке сніг? Вибіг я на двір, наставив руку, щоб налапати багато тих маленьких пушиночок, що літали в повітрі. Несу в жмені до хати, щоб дідуневі показати, аж бачу, що тільки долоня трохи мокра, а більше нічого. Я здивувався, а дідунь засміявся. Сніг, кажуть, це примерзла вода, в теплій руді топиться. В зимі треба нам було більш в хаті сидіти. В хаті було тепленько, бо у нас дров було завжди подостатком, а крім того цілу хату знадвору обкладали на зиму загатою, грубою верствою соломи, бо морози у нас бували гострі. Робота скупчувалася коло хати, обійстя і на гумні. В шопі рубали дрова, кололи скалки, щоб було ввечер чим світити на припічку. Свічки рідко коли вживали, а нафтою почали світити аж пізніше. Треба було худобі давати їсти, напоїти. В stodолі молотили, розстелюючи на току в два ряди колосками до купи снопи, змолочене віяли, підкидаючи збіжжа лопатою проти вітру, а щоб добре вітер протягав, то на те і надвірню браму stodоли відчиняли. Млинки до віяння завелися у нас аж пізніше і тоді я крутив корбою, а тато насипали на кіш, відгортали. Провіяне збіжжа чистили ще решетом, зсипали насамперед в чвертку з чубком, а з чвертки в мішки. Міряючи чверткою, тато хотіли знати, кілька кірців видає копа тай кілька їм поле вродило. Мене притім навчили, що чотири чвертки йде на корець, а вісім гарців входить в чвертку, а гарнець має чотири кварта. Аж пізніше і тато купили собі децимальну вагу і важили збіжжа на вазі. Вимолочені житні снопи згортали гарненько до купи, рівняли та вязали перевеслом в околоти, щоб з них потім різати січку, або в кулі, щоб з них, як треба, вязати сніпки для пошивання дахів. Іншу соломку, як вівсянку, ячмінку, гречанку, домішували до сіна, робили так трясянку для годівлі худоби, а мерви вживали для підстілки в хліві і стайні. І мене привчали все робити, і молотити я татові помагав. А велика втіха для мене була санчатами везти з гумна вязанки трясянки

для овець і дійних коров, що стояли в хліві коло хати, а потім санчатами хоч трохи на вулиці з горбка посанкуватися.

В хаті найбільше чути було фуркіт веретен: пряли звичайно конопляні або рідше і льняні повісма, а також і вовну. Мене те все дуже цікавило. Бо я ще недавно бачив, як тато конопляне сімя кидали до сирої землі, як те сімя за якийсь час посходило, як коноплі потім росли; прийшов час, що їх мама свої, а бабуня свої — брали, в горстки вязали, горстки під стріхою до сонця або і так на городі розставляли, аби висхли, що їх потім, вимолотивши сімя з матірчиних горсток, мочили, що їх на терлиці тіпали, а далі прядиво мняли, на великій гребінці чесали, клочка відділяли, в повісма складали, аж ось ті повісма, навинувши їх на кужілку, вже прядуть, виводять з них тоякі нитки, що снуються на веретені. Колиж тих починків було вже кілька, тоді і моя робота починалась — держати веретено, як звивали нитки в клубок або в мітки на мотовилі чи на витущці, причім значили і пасма. Мене самого дуже кортіло клубки звивати, бо тоді і я мавби юрок в руді, крізь який ішла нитка, щоб не врізувалась в руку, а я рад був знати, як то воно робиться. Як отак основа була готова, тоді несли її до ткача таки недалеко напроти нашої хати. Я і туди забігав та бачив, як він на своїм варстаті полотно ткав. Від нього приносили вже сувої полотна і ховали до скрині, бабуня своє до своєї, що стояла в великій хаті, а мама знов до своєї, що була в малій хаті, аж доки не треба було комусь чи на нову сорочку, чи на штани, а тоді починалось шиття.

А з вовною то знов було инакше. Я вже в літі бачив, як вівці стригли і при тім помагав. А тепер в зимі вовну дротяними щітками чухрала, мішаючи чорну і білу так, щоб виходила сіра, бо у нас любили найбільше сіре сукно, аж потім пряли і все прилагоджували для ткача. Але рідко коли давали ткачеві вовняну основу та вовняні клубки на ткання. Звичайно основа була валова. А як і ткач з своєю роботою був готов, то треба було ще іти до млина і там в ступах, або як у нас также казали, в фолюшах його бити, аж тоді робилося з того сукно на сіраки, холошні і ин. Тут вже була свіжа робота для дядька Луцька, хоч у нього в зимі було завсіди досить шиття, бо він шив не тільки прості сіраки, але й чемерки до стану, що застібувалися петельками на гудзики в два ряди. Таку більш міську моду завів дядько в нашому селі, пристосовуючи її до грубого сукна. Шив і кожухи і кадавайки і камізельки з купованого сукна і все ин. Коли я ще і нині умію добре гудзики пришити або, як що розпорлося чи роздерлося, зшити гарненько до купи, або обрубити край, то цього навчився я ще як малий хлопчина у дядька Луцька.

— Дядьку, а що то за палиця, що ви її до сукна прикладаєте?

— То локоть, а ті карби, то цілі. Ану порахуй, кілька цілів має локоть? А кілька буде півліктія?

От і почав я все ліктем міряти та дядькові докучати, щоб сказав, чи то добре, аж доки щось іншого мене не зацікавило, що я хотів знати.

На дворі стемнілося. Мама розклали вогонь на припічку, варять вечерю. Всі походилися до хати, балакають, звичайно, про господарські справи, я прислухаюся, чи не захоплю вухом щось нового, чого я ще не знаю, але сон мене морить і я часто так засну, що тяжко мене добудитися до вечері, такий розіспаний. По вечері всі говорять оченаш, стелять, лягають спати. У великій хаті спали дідуць на постелі, бабуня на лаві під „грубою“, дядько Луцько і я на лаві під стіною. Тато і мама, мамині діти таї моя рідна сестра Настя спали в мзлій хаті. Стелнали під себе якийсь старий сірак або кожух, дядько Луцько зробили собі якийсь сінник, під голову клали подушку, вкривалися также якимсь старим сіраком або рядниною і спали солодко. Вставали всі досвіта. Тато часто ще з вечера принесли з гумна околотів, рано внесли з прибоку січкарню, вижолоблений грабок на яких півтора метра за довгий, на чотирох ніжках, з рухомою дощечкою для примоцвання різака, вкладали до неї, скільки влізло, околоту, розміщуючи верстви так, щоб скрізь було однаково завгрубшки, лівою рукою придержували і попихали околот, а правою зводили різак і натискаючи на нього різали січку, т. зн. врзували з околоту те, що виставало поза край жолобка. Була це досить примітивна січкарня, різак не великий, все залежало від татової зручності, бо січка не сміла бути за мала ані за велика. А січки у нас було треба чимало, бо не лиш коням давали цілу зиму обрік, але і дійним коровам домішували пареної січки до отрубів або якої іншої підсипки. Я лежав ще на лаві, досипляв, але часто будився від незвичайного шуму та придивлявся до всієї роботи. За якийсь час справили собі тато вичшу, більшу січкарню, що була як скринка, а околоти притримувалися і попихалися наперед не рукою, а деревляною ручкою, таї різак був значно більший. Таким чином за той сам час могли нарізати втрое або й вчетверо більше січки. Січку згортали потім в мішки і виносили чи до прибоку чи на гумно.

Як не тоє, то посторонки пледи, шлії і инше шили або направляли. До того мали шило, гнип, сукали дратви. В господарстві все якась робота найдеться і ніхто у нас не дармував. Рано, ще дообід, треба було коням та худобі їсти дати, напоїти. Мама, розклавши вогонь, приставили горшки, варили обід. Встав і я, як розвиднялося, зачерпнув квартою водив коновці, набрав в рот, винускав щюрком над щербиком на руки, так обмив руки і лице, обтер, зачесав волосся, став перед образами, зложив руки, казав оченаш, цілував дідуневі, бабуні, татові і мамі руку, попрятав з лавки мою постіль, по-

замітав віником чистенько хату, сміття виніс на двір, на гноївку, що перед хлівом. Бабуня постелили ліжко, вкрили гарним ліжником домашнього виробу, а в головах подушки сягали трохи не до самої стелі. Довкола ліжка була жердка, що на ній вшали деколи вбрання, деколи завісу, щоб ліжко заслонити.

Тимчасом був вже і обід готовий. Пообідавши, розходилися всі до денної роботи: молотити, дрова рубати, як вже треба було, сіна зі стіжка або оборога „за багном“ привезти, або і на зарібки поїхати стоси возити. То знов мама нагадали, що муки вже мало та що треба лагодити до млина і їхати молоти. От і поїхали тато до млина. Там треба було всього самому допилувати. Нераз було завізно, мусіли чекати, аж черга на них прийшла, нераз і через ніч оставали в млині, Вернулися з мукою, стали коло тої комори, що в садку, брали з воза міхи муки, заносили до комори і вже бодні та жолби в коморі були знов повні муки.

Мама мали хатню роботу: дітий доглядали, варили, пекли, коровам та безрогам цєбрики з їдлом лагодили, пряли, шили, але найбільше мали праці коли треба було хусти прати. З цілої хати брудного шмаття назбирається багато, так що до прання треба було когось ще до помочі брати. Внесли до малої хати великі нецьки, нагріли багато води, намочили в нецьках шмаття, щоб змякло та бруд трохи відстав. Потім внесли з прибоку зільницю. Пожмикавши в нецьках усе намочене шмаття, золили його, т. зн. кляли його верствами в зільницю, посипували кожну верству добре вже загоді в горшках призбираним на те чистим попелом, все поливали горячою водою, з чого робилася зола, що просякала все шмаття в зільниці, виїдала зі шмаття бруд і стікала діркою в її дні в підставлений черепок. Коли отак шмаття через ніч назолилося, виймали його рано з зільниці, жмикали знов і полоскали в нагрітій воді, викручували і складали кожну річ на лаві, бо то ще не був кінець. Тепер несли або везли все на криницю і там по кілька разів все наново в чистій воді кожну річ полоскали і прачами прали. Ляскіт прачів на криниці було чути далеко в селі. Як шмаття виглядало вже зовсім чисте, тоді викручували його, несли або везли все до дому, розвішували на горищі, щоби висхло, а тоді ще зивали на качалку чи там розкітку і рубликом на столі чи на лаві качали та в скриню складали. От і скінчилося прання. Найбільше воно було під кінець пилипівки перед різдвяними святками, бо знов аж по Йордані можна було прати. Між святками негодиться.

В Пилипівку ходив священник з дяком по хатах з молитвою: „Мир дому сему“ — каже — увійшовши до хати, а йому відказували „і живущим в ній“. Прочитав молитву, всі цілували хрест і руку священника, сів на лавці коло стола, розпитував за здоровля, за господарство, а мене, чи вмю оченаш, казав говорити „Вірую“, „десятеро Божого приказання“, похвалив мене, погладив по голові, взяв зі стола накритого чи-

ютим настільником хрест і прилагоджені там два „дутки“, і поблагословивши нас усіх ще раз хрестом, вийшов, а мама винесла за ним на віз хліб та кілька покладків свіжих для їмощі, трохи якогось збіжжа або повісма. І дяк своє дістав. Я був вдоволений, що мені все добре вдалося та що мене священик похвалив, бо і дідуневі та татові це сподобалося.

Село ставало біле-білесеньке, снігу нападало чимало, морози взялися гостріші, аж скрипіло під ногами, сонце неначе в імлі, наближалися різдвяні та йорданські святки, почались приготування. Вибрали пшениці на кутю, бо треба її в ступі оборотати і гладити як ячмінь на пендак, бо кутя з оборотаної пшениці ліпша. Мама мусіли напекти багато книшів, всяких пиріжків, наставили великий горщик сушениці на узвар. На святий вечер зварили кутю, приправили її маком, засолили медом, наварили пирогів з капустою, голубців з пасоном або з гречаними крупами. Тато приготували на гумні трясянки для худоби на всі три дні свят, поробили вязанки готові так, що тільки треба було покласти їх в ясла чи за драбину, бо в свята нічого робити негодиться; вибрали гарний, здоровий сніп жита, принесли до хати і поставили його в куті за столом під образами — це був дід. Принесли і трясянки трохи, розстелили її на чисто обмитій підлозі під столом — це дідух, та потрусили сіном і на столі під чистим настільником. Під вечер взяли в збанок свяченої води і кропило та крейду і пішли ми на гумно. Тато покропили тою водою коні і худобу в стайні і хліві, покропили і в stodолі і в шопі, а на всіх дверях крейдою зробили хрест, так само і в хлівах на обійсті коло хати. „Дай Боже усім нам щасливо ці святки опровадити і нарік дїждати!“ — кажуть, увійшовши в хату, а це був знак, що починається святий вечер. Усі відказали „Дай Боже!“ Мама засвітили свічку воскову на столі, поклали книш, поставили миски з кутею, пирогами, голубцями, узваром. Усі засіли до столу, сиділи через цілу вечеру, щоб кури добре неслися та висиджували курчата, а дідунь, набравши ложкою куті, підкинули нею під стелю, щоб бджоли добре роїлися. По тім, як за богато зерен куті на стелі прилипле, врожали, кілько буде роїв. Тепер почали ми всі кутю їсти. Кутя була дуже смачна, студена. Попоївши всього досита, заспівали коляду „Бог предвічний“. Я рад був, що міг встати та на дідуху трохи перевертатися. Бабуня з мамою радилися, кому б то треба вечеру післати. А посилалося вечеру бідним та тим, що їх хотіли таким способом вшанувати. І почали лагодити миски, давали туди всього потрохи, а зверху книша. Потім то одно то друге з нас ту вечеру розносили. Дідунь з татом та дядьком Луцьком згадували, які то святки були торік і давніше та що за той час змінилося. Діти бавилися, доки їх сон не зморив і вони там, де були, там і заснули. Нарешті і старші згадали, що треба рано вставати, щоб поїхати до Хмільна на службу Божу, і тому почали і собі стелити, оченаші відмовляти. Бабуня попрятали стіл, але лишили там вечеру для покійників. Погасили, полягали спати.

(док. буде)